

DLA doktori értekezés tézisei

Balog Zsolt

Wilhelm Friedemann Bach:

Szonáták, polonézok, fantáziák

Témavezető: Dalos Anna (PhD)

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

28. számú művészet- és művelődéstörténeti tudományok besorolású doktori iskola

Budapest

2012

I. A kutatás előzményei

A zenetörténetírásban mellékszerepet játszó Wilhelm Friedemann Bach életével és munkásságával 1913-ban Lipcsében kiadott monográfiájában Martin Falck foglalkozott először (Martin Falck: *Wilhelm Friedemann Bach. Sein Leben und seine Werke mit thematischem Verzeichnis seiner Kompositionen und zwei Bildern*. Leipzig, 1913 változatlan szövegű utánnomásban Lindau: C. F. Kahnt, 1956). Úttörő művében korának a témában elérhető legpontosabb adatait gyűjtötte össze, és az ő nevéhez fűződik Wilhelm Friedemann darabjainak katalogizálása is. Könyvének történeti háttéréhez elődeinek Johann Sebastian Bach életútját és művészetét feldolgozó kutatásai szolgáltatták az alapanyagot. Ezen munkák közül kiemelendő Johann Nikolaus Forkel: *Über Johann Sebastian Bachs Leben, Kunst und Kunstwerke* (Leipzig, 1802 modern kiadását közreadja: Walther Vetter, Berlin: Henschelverlag, 1974) és Friedrich Wilhelm Marpurg: *Historisch-kritische Beyträge zur Aufnahme der Musik* (Berlin, 1754-1778) című műve. Eltekintve a főleg Wilhelm Friedemann gyermekkorának történéseit felvázoló rész regényes színezetű megfogalmazásaitól, közreadott információinak nagy része ma is helytálló. A művek keletkezéstörténetének adatai – a modern kutatások tükrében – már kevésbé megbízhatóak. A darabok rendszerezésén és pár – alapvetően esztétikai jellegű – megjegyzésén túl, munkája nem vállalja Wilhelm Friedemann zeneszerzői termésének elemző vizsgálatát. A katalogizálás ténye mellett műjegyzékének több eleme viszont felbecsülhetetlen a mai zenetudomány számára – Wilhelm Friedemann a II. világháborúban

elpusztult kéziratának és a műveiről készült másolatoknak nagy része csupán Martin Falck leírásai alapján rekonstruálható.

A későbbi Wilhelm Friedemann-kutatók, az alapvetően a Bach-Jahrbuchok hasábjain 1920 és 1950 között közreadott tanulmányaikban, a zeneszerző életének csupán egy-egy szeletét dolgozták fel kimerítő alaposággal. Friedrich Chrysander „Johann Sebastian Bach und sein Sohn Friedemann Bach in Halle, 1713-1768” című tanulmányában (In: *Jahrbuch für musikalische Wissenschaften*, 1867, 235-248.) a halléi időszak történéseit vázolja fel. Úttörő munkáját követve Conrad Freyse „Die Schulhefte Wilhelm Friedemann Bachs” (In: *Bach-Jahrbuch*, 1951-1952, 103-119.) című értekezésében Wilhelm Friedemann iskolai füzetének tartalmát veszi górcső alá, „W. Fr. Bachs Bewerbung in Frankfurt” (In: *Bach-Jahrbuch*, 1925, 138-139.) című cikkében Peter Epstein a zeneszerző frankfurti pályázatának részleteit tárja fel, míg Heinrich Miesner két tanulmánya a Bach-család korabeli kapcsolatrendszerének jár utána („Beziehungen zwischen den Familien Stahl und Bach.” In: *Bach-Jahrbuch*, 1933, 71-76. és „Graf v. Keyserlingk und Minister v. Happe: zwei Gönner der Familie Bach.” In: *Bach-Jahrbuch*, 1934, 101-115).

Wilhelm Friedemann zeneszerzői munkásságának kisebb hányadát kritikai jelleggel elsőként Peter Schleuning dolgozta fel. A fantázia műfajának több évszázados fejlődését és alakulását a 18. század végéig nyomon követő könyvében Wilhelm Friedemann hasonló műfajú darabjainak szerkezeti és stilisztikai elemzései is helyet kapnak (Peter

Schleuning: *Die freie Fantasie. Ein Beitrag zur Erforschung der klassischen Klaviermusik*. Göppingen: Verlag Alfred Kummerle, 1973).

A Wilhelm Friedemann-kutatás jelenlegi eredményeit összefoglaló legteljesebb munka Peter Wollny tollából való. Szerteágazó adatgyűjtésének eredményeként PhD disszertációjában (*Studies in the Music of Wilhelm Friedemann Bach: Sources and Style*. Michigan: UMI, 1995) nem csupán a művek keletkezési körülményeit kísérli meg a lehető legpontosabban meghatározni, hanem stilisztikai szempontokból is vizsgálja a darabokat. Elemzéseinek érdekessége a Wilhelm Friedemann kompozíciók Carl Philipp Emanuel műveivel való összehasonlítása. Sajnos okfejtései – írásának terjedelmi keretei miatt – a darabok vonásainak csak leglényegesebb elemeire fókuszálnak.

A kutatás két alappillérenek számító, Martin Falck és Peter Wollny nevével fémjelzett munka mellett – összefoglaló jellegük miatt – az angol és német zenei nagylexikonok szócikkei (Stanley Sadie (szerk.): *The New Grove Dictionary of Music and Musicians. Second edition*, London: McMillan, 2001 és Ludwig Finscher (szerk.): *Die Musik in Geschichte und Gegenwart, Zweite, neubearbeitete Ausgabe*. Kassel: Bärenreiter Verlag, 1999) is kihagyhatatlan információforrásnak bizonyultak.

A Bach-Jahrbuchok fentebb említett cikkei mellett e gyűjtemények részeként publikálta kutatási eredményeit többek között Carl Zehler is („W. F. Bach und seine hallische Wirksamkeit.” In: *Bach-Jahrbuch*, 1910, 103-132) – munkája főleg Wilhelm Friedemann életútjának

feltérképezésében nyújtott segítséget. További életrajzi adatokkal szolgáltak a Bach-család generációinak bemutatását célzó, a családfát végigkövető írások. Ezek közül Martin Geck (*Die Bach-Söhne*. Rowohlt Monographien. Reinbek: Rowohlt Verlag, 2003), Carl Hermann Bitter (*Carl Philipp Emanuel und Wilhelm Friedemann Bach und deren Brüder*. Berlin: Verlag von Wilhelm Müller, 1868), Karl Geiringer (*Die Musikerfamilie Bach. Musiktradition in sieben Generationen* unter Mitarbeit von Irene Geiringer. 2. kiad., München: Verlag C. H. Beck, 1983) és a Christoph Wolff szerkesztésében kiadott *A Bach-család* (Grove monográfiák, Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1989) című kötet bizonyult a leghasznosabbnak.

Mivel Wilhelm Friedemann életének történései sok szállal kötődnek apja személyéhez, ezért a Johann Sebastian életútját feldolgozó szakirodalmat sem lehetett figyelmen kívül hagyni – ebben a témakörben a legtöbb információval Christoph Wolff *Johann Sebastian Bach, a tudós zeneszerző*. (Ford.: Széky János, Budapest: Park Könyvkiadó, 2004) címmel megjelentetett monográfiája szolgált.

A különböző műcsoportok elemző feldolgozásakor a témakörhöz kapcsolódó speciális szakirodalom került előtérbe – a polonézok esetében Barbara Siemens (*The Piano Genre of the Nineteenth-Century Polonaise*, The University of British Columbia, 2002), a fantáziák tárgyalásakor pedig Peter Schleuning összefoglaló művére támaszkodtam. A darabok elemzésekor felmerülő egyéni szempontok indukálták a nem zenei irányultságú források használatát. A polonézok retorikai oldalról való

megközelítése a klasszikus szónoklattan szakkönyveinek bevonását vonta maga után. A beszéd-alakzatok világában való tájékozódást többek között a Szathmári István szerkesztette *Alakzatlexikon* (Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2008) segítette.

A hangszerek problematikáját feszegető fejezet megírásához két szakirányú munkára támaszkodhattam: a különböző mechanikák működési elvébe Gát Eszter hangszerépítő szakiskolásoknak írott könyve (*Hangszerész (zongora, cimbalom) szakmai ismeret a szakmunkásképző iskolák számára*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó, 1994), míg a fortepianók fejlődésének történeti hátterébe Komlós Katalin összefoglaló munkája (*Fortepianók és zenéjük. Németország, Ausztria és Anglia, 1760-1800*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2005) nyújtott betekintést és adott világos eligazítást.

II. Források

A zeneművek elemzésének elsődleges forrása maga a kottaanyag volt. Teljes összkiadás híján az adott műcsoportból közreadott legmegbízhatóbb zenei szöveget tartalmazó Urtext-kiadásra támaszkodtam: a polonézok esetében ez a Henle kiadó Urtext kiadását (*Wilhelm Friedemann Bach: Zwölf Polonaisen* közr.: Andreas Böhnert, G. Henle Verlag, München, 1993), a szonátáknál a Carus Verlag Wilhelm Friedemann összkiadását (*Wilhelm Friedemann Bach Gesammelte Werke* közr.: Peter Wollny, 1. kötet, Carus-Verlag, Stuttgart – Bach-Archiv, Leipzig, 2009), míg a fantáziák tárgyalásakor a Schott Universal gondozásában megjelentetett

kiadást jelentette (*Wilhelm Friedemann Bach: Klavierfantasien* közr.: Peter Schleuning, B. Schott's Söhne, Mainz, 1972).

III. Módszer

A kijelölt téma feldolgozásának módszere minden alkalommal kettős irányultságú volt. Fő szempontként kezeltem az adott témakörhöz tartozó lehető legpontosabb és a mai zenetudományi kutatások alapján naprakész információk összegyűjtését és magyar nyelvű összefoglalását. Hasonlóan fontos vezérfonal volt a művek tárgyalásakor a – műcsoportonként ugyan eltérő – egyéni privilégiumok alapján felállított kritériumok mentén való elemző szándék. A polonézokról szóló fejezet vezérelve a sorozat darabjainak retorikai aspektusból való megvilágítása. A szonáták és fantáziák elemzésekor a két legfontosabb vizsgálandó szempontnak a keletkezés körülménye és a formai szerkesztés bizonyult. A szonáták elemzésekkor a szignifikáns különbségeket felvonultató variánsokat hasonlítottam össze, míg a fantáziákban a típusváltozatok meghatározása mellett a szonátákkal való szoros kapcsolatot is fel kívántam vázolni. A *Wilhelm Friedemann Bach korának hangszerei* című fejezetben a három húros-billentyűs alaptípus: a klavichord, csembaló és fortepiano mechanikájának ismertetése és a 18. századi Németországban elfoglalt helyének feltérképezése által szerettem volna rávilágítani a hangszerek hangadási módjának kiemelkedő szerepére az interpretáció megtervezésének folyamatában.

IV. Eredmények

Disszertációm első alkalommal tárgyalja magyar nyelven a zeneszerző munkásságát – az itt megtalálható információk legnagyobb része magyar nyelven nem, csupán angol és német közreadásokban hozzáférhető. Az összegyűjtött adatok kritikai elemzésekor a különböző idegen nyelvű források sokszor egymásnak ellentmondó, legtöbb esetben pontatlan közléseinek szinkronizálása és zenetudományi szempontból értékelhető feldolgozásának igénye vezetett. Hiánypótló a művek szerkezeti és stiláris elemzése is – a polonézok esetében például hasonló jellegű vizsgálódásra még csak kísérlet sem született. A retorikai és hangszertörténeti szempontok alkalmazása újszerűsége mellett vitaindító, és a darabok szokatlan, eddig nem tárgyalt, új aspektusból való elemzésének lehetőségét kínálják.

V. Az értekezés tárgyköréhez kapcsolódó tevékenység dokumentációja

Speciális zenei világa miatt Wilhelm Friedemann műveinek repertoáron való tartása és népszerűsítése akadályokba ütközik. A Johann Sebastian és a Bach-fiúk zenéjéből összeállított műsoromban fantáziái kapnak helyet, míg apróbb zenedarabjai a pedagógiai munkában jelentenek segítséget. A *Bach-család zenéje* című műsor az elmúlt másfél évtized alatt a Budapesten, Szegeden, Miskolcon, Berlinben és Montisiben tartott csembaló szólóestjeim mellett a weimari Hochschule für Musik Franz Liszt-en rendezett bemutatózó estemen is elhangzott 2009. június 8-án.